

Szabad iskolaválasztás vagy szelekció?

A körzethatárok eltörlése Terézvárosban

A Terézvárosi (Budapest VI. kerületi) Önkormányzat 1992 tavaszán eltörölte az általános iskolák körzethatárait. Az önkormányzat döntését az a felismerés vezette, hogy az általános iskolák szolgáltatásainak differenciálódása (különböző tagozatok indítása, szerkezetváltási törekvések, más és más nyugati nyelvek tanítása a korábban meghatározó orosz helyett, eltérő pedagógiai programok bevezetése stb.) és az iskolahasználók (a gyerekek, illetve szüleik) egyre változatosabb igényei miatt indokolatlanná vált a körzethatárok fenntartása, amit a körzetátlépések nagy száma is jelzett.

Az önkormányzat liberális többsége kíváncsi volt, és ettől a döntéstől várta az intézmények közötti verseny erősödését, amitől a színvonal emelkedését, az iskolák kínálatának és az iskolahasználók várakozásainak piaci típusú összehangolódását is remélte. Az elképzelés megvalósítását megkönnyítette, hogy a demográfiai apály miatt az önkormányzat által fenntartott iskolarendszerben kapacitásfölösleg alakult ki.

A tervet fenntartással fogadók annak veszélyét hangsúlyozták, hogy a szabad iskolaválasztás helyett az iskolák fognak válogatni a gyerekek között, az iskolák egy része elitképzővé válik, más része véglegesen leszakad a versenyben, és a hátrányos helyzetű rétegek gettójává lesz.

A döntés nyomán az 1992–1993-as tanévre a beiskolázás már a korábbi körzethatárok figyelmen kívül hagyásával történt.

Dolgozatomban két, az 1991–1992-es és az 1992–1993-as tanévre beiskolázott első osztályba járó gyerekek szüleinek iskola- és tagozatválasztása, valamint lakóhelyének és foglalkozási státuszának összefüggésében, az 1994-ben végzett évfolyam középfokú beiskolázási eredményének tükrében annak bemutatására töreksem, hogy milyen hatása volt a szülők iskolaválasztására és az iskolai szelekcióra annak, hogy Terézváros Képviselő-testülete eltörölte a körzethatárokat. (1)

A beiskolázás lebonyolítása úgy történt, hogy a terézvárosi szülőknek jelentkezési lapot kellett kitölteniük, melyet mindenki megkapott egy, a kerület iskoláit és az indítani tervezett osztályokat ismertető füzetrel együtt. (2) A szülő fontossági sorrendben három iskolát, egyúttal tagozatot (ezzel tehát pontosan meghatározott osztályt) jelölhetett meg, ahová gyermeke felvételét kérte. Az iskola döntésének megkönnyítésére közölhette azt is, hogy választását mi befolyásolta elsősorban (közelség, tagozat, egyéb szempontok). Ha az első helyen megjelölt iskola a gyermeket nem vette fel, lapját a másodiknak továbbította, ha az sem, a lap a harmadikként megjelölt iskolához került. Az ezután is elintézetlen ügyekben az iskolaigazgatók konferenciája döntött.

Megmozduló iskolák és gyerekek

Az iskolák egyenlőtlen területi elhelyezkedése és egymástól jelentősen különböző nagysága miatt a körzetek sohasem elégítették ki azt az igényt, amit az Oktatási törvény megfogalmazott, vagyis hogy a gyermeket lehetőleg a lakóhelyéhez legközelebbi iskolá-

ba kell felvenni. A körzetek leginkább az államigazgatás kényelmét szolgálták azzal, hogy minden tanköteles hozzárendelhető volt egy meghatározott iskolához.

A körzethatárok fenntartói döntéssel könnyen, akár évenként megváltoztathatók voltak, hozzáigazítandó azokat a változó intézményi struktúrához és demográfiai helyzethez; a körzetek mégis merev képződménynek bizonyultak, mert az egyszer már beiskolázott gyerek később magával hozta a testvérét (jogos igény, hogy akkor is egy iskolába járassanak, ha időközben a körzethatár megváltozott), ezért a körzetmódosítás hatása a gyakorlatban csak több év távlatában érvényesülhetett, addigra viszont ismét megváltozott az adott terület demográfiai helyzete, vagy a terület intézményszerkezetében történhetett változás. Ezek miatt hiábavaló volt és lett volna a körzetek átrajzolásától azon elv megvalósulását várni, hogy a körzeti iskola egyúttal a lakóhelyhez legközelebbi iskola is legyen; a körzetek fenntartása a tervezést sem segítette. Ekkor pedig az államigazgatás kényelmén túl mi indokolhatja a körzetek fenntartását? A kérdés jogosságát mutatja, hogy az 1992-ben beiskolázott gyerekek csupán 60%-ának jelentette volna a körzeti iskola egyúttal a lakóhelyéhez legközelebbi iskolát is.

Az adatokból és a szülők kérdőívre adott válaszaiból az derült ki, hogy az iskolaválasztáskor csak a szülők kisebbik részének jelent elsőrendű szempontot az iskola közelsége, más szempontokat ennél előbbre sorolnak:

- a tagozatok kínálata alapján választott 31%
- elsősorban a nagyobbik gyerek iskoláját választotta 23%
- elsősorban a legkönnyebben megközelíthető iskolát választotta 20%
- az iskola híre, szellemisége alapján választott 14%
- olyan iskolát választott elsősorban, ahol ismerőse volt 8%
- nem volt választási lehetősége, oda íratta be a gyereket, ahová felvették 5%.

E preferenciák következtében gyakoriak voltak az olyan körzetátlépések, melyek során a lakóhelytől távolabbi iskolát választottak a szülők. Az ilyen választások száma, vagyis a körzethatárok eltörlését követő területi mobilitás 1992-ben megnőtt, miáltal az előző évi 48%-ról 38%-ra csökkent azoknak a gyerekeknek az aránya, akik a lakásukhoz legközelebbi iskolában kezdték meg tanulmányaikat.

Első lépésben azt vizsgáljuk meg, hogy milyen foglalkozási státuszú rétegek milyen intenzitással vettek részt ebben a mobilitásban! Ezt mutatja meg a következő táblázat (3):

A KÖRZETÁTLÉPŐK ARÁNYA A STÁTUSZCSOPORTOKBAN (%)		
státusz	1991–1992 (N=479)	1992–1993 (N=469)
alsó	20	43
középső	29	53
felső	44	59
együtt	33	53

Szembetűnő, hogy míg a magas státuszú családok gyerekeinek közel fele már az előző évben is átlépte a még ténylegesen fennálló körzethatárokat, addig ennek lehetősége (vagy igénye?!) az alacsony státuszúaknak csupán az ötödénél, a középrétegnek pedig nem egészen az egyharmadánál tapasztalható. Ehhez képest különösen az alsó és a középső státuszúaknál nőtt meg erőteljesen a területi mobilitás, amely összességében egyharmadról több mint a felére emelkedett. A következő táblázat azt is megmutatja, hogy a körzetek feloldása nem azt eredményezte, hogy a volt körzeti iskola helyett – amely csupán a gyerekek 60%-a számára jelentette egyúttal a lakóhelyükhöz legközelebbi iskolát – a szülők a legközelebbi iskolát választották, hanem a lakóhely és az iskola közötti tá-

volság tovább nőtt (ez a távolság – figyelembe véve a terésvárosi léptékeket – természetesen még szélsőséges esetben sem volt több egy-két kilométernél):

	Volt körzeti iskolájától 1992–1993-ban	
	közelebbi iskolába került % (N=469)	távolabbi iskolába került % (N=469)
alsó	6	37
középső	14	38
felső	12	46
együtt	11	42

Vajon a megnövekedett területi mobilitás azt jelenti-e, hogy az alacsony státuszúak előtt is megnyílt az iskolák közötti választás lehetősége? A következő táblázatok azt mutatják, hogy nem erről van szó. Az alacsony státuszú rétegek nagyobb területi mobilitása – vagyis távolodása mind a volt körzeti, mind a lakóhelyükhöz legközelebbi iskolától – nem a szabad iskolaválasztást jelentette számukra, hanem a kiszorulást a jobb szolgáltatást nyújtó iskolákból.

Vizsgáljuk meg, hogy ha fennmaradtak volna a körzethatárok, és az iskolák szigorúan csak az adott körzetben lakó gyerekeket vehették volna fel az 1992. évi beiskolázás során, milyen státuszösszetétel alakult volna ki iskolánként?! Egyszerűbben fogalmazva: milyen státusz-összetételűek voltak a megszüntetett körzetek (4)?

A VOLT KÖRZETEK STÁTUSZ-ÖSSZETÉTELE, 1992–1993, %					
iskola	alsó	STÁTUSZ középső	felső	index	index-%
Bajza	30	34	36	206	94
Felső erdősor	20	36	44	224	103
Derkovits	13	30	57	244	112
Lovag	31	41	28	197	90
Pethő	26	21	53	227	104
Erkel	28	31	41	213	98
Vörösmarty	22	35	43	221	101
Hegedű	19	31	50	231	106
kerületi	25	32	43	218	100
nem kerületi	5	20	75	270	124
együtt (N=627)	20	29	51	231	106

Látható, hogy az iskolák körzetei jelentős különbséget mutatnak a státuszösszetételre illetően, melynek mértéke a legjobb és a legrosszabb státuszú körzet között 22%. Ez az adat összhangban van azokkal a személyes benyomásokkal, melyek az épített környezet jellegéből, állapotából szűrhetők le. A legalacsonyabb státusz-összetételű körzettel rendelkező Lovag utcai iskola jellegzetesen szőlőmés területen fekszik (a Bajcsy-Zsilinszky út–Andrássy út–Teréz körút által határolt előregedett és műszakilag elavult bérházas övezetben), míg a legjobb helyzetű Derkovits iskola az Andrássy út és a Városligeti fasor villás övezetében (a követségi negyedben) található.

Az átlagnál alacsonyabb státusz-összetétel jellemzi az Erkel Ferenc iskola körzetét is, de ez az iskola a körzetéhez képest nagy befogadóképességű, központi fekvésű, jól megközelíthető (az Andrássy úton található épületben fogadja az elsősöket), ezért módja volt tagozatok indításával más körzetekből is, sőt más kerületekből megnyert tanulókkal javítani státuszösszetételén.

A Király utca–Városligeti fasor vonalán elhelyezkedő három iskola (Pethő és Hegedű utcai, Derkovits) nemcsak a környezet átlagát meghaladó státuszösszetétel révén rendelkezik helyzeti előnnyel több más, a kerület belsejében található iskolával szemben, hanem azért is, hogy mindhárom a kerülethatáron fekszik, ezért lehetőség van a VII. kerületből, „az utca túloldaláról” jelentkező gyerekek közül válogatni, javítva a magasabb státuszúak arányát.

A kerületen kívüli tanulóknak a kerületi átlagot 24%-kal meghaladó státuszindexe azt mutatja, hogy legerősebben velük szemben érvényesül a szelekció (illetve az alacsonyabb státuszúak körében valószínűleg fel sem merül a saját kerületükön kívüli iskolaválasztás igénye), az iskolák nem akármiket vesznek fel a kívülről jelentkezők közül. (5) Az előző táblázatból látható volt, hogy a felvett nem kerületi gyerekek szüleinek háromnegyede a magas státuszcsoporthoz tartozik. Éppen ezért ezek a kerülethatáron fekvő iskolák igyekeznek az alacsony státuszú (nyilván kevésbé szocializált, tehát „kevésbé tehetséges”-nek mutatkozó vagy nyilvánítható) kerületen belüli jelentkezőket elhárítani maguktól, áttérve őket a kerület belsejébe (a Lovag utcába, a Felső erdősorba, a Vörösmarty utcába), hiszen osztályaikat a szomszéd kerületből is fel tudják tölteni.

Az alacsony státuszúak elhárításának és a magas státuszúak iskolához való vonzásának taktikájához tartozik a tagozatok első évfolyamtól történő indítása, a normál osztályok leépítése, ugyanis a tagozatra történő felvétel előtti szűrés az egyedüli, ami indokolható és legitimálható a tankötelezettséget teljesíteni igyekvő szülők előtt, míg az elitképzésre törekvő iskola a normál (nem tagozatos) osztályába a nemkívánatos státuszú szülőket, illetve gyerekeiket legfeljebb elriaszthatja, esetleg férőhely hiányában elutasíthatja, feltéve, hogy talál számukra másik, a szülőknek még elfogadható és fogadókész iskolát. Ez alól csak a Derkovits utcai iskola kivétel, melyet kiemelkedő státuszhoz tartozó környezete eleve nem készített szelekcióra, s programját sem a tagozatok, hanem a gyerekek egésznapos foglalkoztatása jellemzi. Ezért fajlágosan ez a kerület legdrágábban fenntartott iskolája.

Az alacsony státuszúak távoltageására legalkalmasabb módon a Hegedű utcai iskola – teremhiányra és a gimnáziumi tagozat fejlesztésére hivatkozva – már 1992-től nem indított normál tagozatot, nem kis felzúdulást keltve a vele szomszédos és kényszerűen versenyhelyzetbe került Pethő utcai iskolában, melynek így többet kellett a kevésbé vagy nem szelektálható terézvárosi gyerekek közül magára vállalnia. Az ottani nevelőtestület meg is fogalmazta igényét a körzethatárok visszaállítására, de felvétele nem talált meghallgatásra. A Hegedű utcai iskola végül fenntartói nyomásra a rendelkezésére bocsátott szükségstantervekben még néhány évig indított és működtetett kis létszámú osztályokat, ám 1996-ban ettől a feladattól is megszabadult.

Az elit képzéséért folyó versenynek azok az iskolák a vesztesei, amelyek lemaradtak a tagozatok indításáról, vagy csak zenei tagozattal rendelkeznek, melynek népszerűsége azonban évről évre csökken. Ugyanis ezek az iskolák kénytelenek felvenni az elsődleges szelekcióra képes iskolák által elhárított, jellemzően alacsonyabb státuszú gyerekeket, ellenkező esetben nem tudnák feltölteni osztályaikat, s közoktatási feladatellátási kötelezettsége miatt erre készíti őket az önkormányzat is. Ezeknek az iskoláknak a környezete is általában hátrányosabb szociális összetételű, szlömösödő terület, az ide felvett gyerekek már nem terhelhetők a vonzó nyelvi vagy számítástechnikai tagozatok követelményeivel, ezért ezek az iskolák várhatóan a jövőben sem indíthatnak ilyeneket, miáltal vonzásuk nem terjed túl szűkebb környezetükön, ráadásul

földrajzilag is a kerület belsejében található, vagyis nem számíthatnak szelektálható, kerületen kívüli tanulók jelentkezésére. Felzárkózásukra ezért szinte nincs is esélyük. Ebbe a hátrányos helyzetű csoportba a Lovag utcai, a Felső erdősi és a Vörösmarty utcai iskola tartozik.

A fentebb leírt két csoportba soroltakon túl még két általános iskola található a kerületben, egyik a már említett Erkel Ferenc Általános Iskola (és Gimnázium), mely szerencsésen megválasztott tagozatai (hagyományos francia tagozata, az Operaház Gyermekkorúsának bázisát jelentő ének-zene tagozata, újabban indított számítástechnika tagozata) és központi fekvése miatt az előnyös helyzetű csoporthoz sorolható; a másik pedig a Bajza Utcai Általános Iskola, melynek hátrányára válik, hogy a csökkenő népszerűségű ének-zene tagozat mellé nem sikerült időben új profilt felvennie (lemaradt a Hegedű utcai és az Erkel Ferenc iskolával szemben a gimnáziumi tagozat indításáért folyó versenyben is), körzete a szociálisan hátrányosabbak közé tartozik, kerületszéli elhelyezkedése a rekrutációs bázis szempontjából itt inkább hátrány, mint előny, mert a szomszédos kerületek lakóövezetei távol esnek innen: egyik oldalról a vaspálya, másik oldalról az Állatkert és a Városliget zárja be Terézvárosba ezt az iskolát. (6)

Ha táblázatban foglaljuk össze az iskolák legfontosabb mutatóit, látható, hogy melyek tudták előnyükre fordítani kedvező adottságaikat és szelekciós lehetőségeiket (Hegedű, Erkel, Derkovits); melyek tudták megőrizni átlagosnak mondható pozíciójukat (Pethő és Bajza), de veszélyeztetettek – egyik a kedvezőtlen földrajzi fekvése miatt (Bajza), a másik (a Pethő utcai) pedig a szomszédos erős versenytárs (a Hegedű utcai Két Tannyelvű) miatt –; végül melyek tekinthetők leginkább a szelekciós mechanizmusok áldozatának (Lovag utca, Felső erdősi), illetve melyek válhatnak azzá (Vörösmarty utca).

AZ ISKOLÁK KÖZÖTTI SZELEKCIÓ JELZŐSZÁMAI						
	létszám alakulása 1994–95-ig (1990–91 =100)	kerületen kívüliek 1993–94-ben (1–8. évf. %-ában)	a körzet státusza 1992–93 index-%	8-osok szüleinek státusza 1993–94 index-%	elsősök szüleinek státusza 1991–92 index-%	elsősök szüleinek státusza 1992–93 index-%
Derkovits	84,4	38	112	114	107	114
Hegedű	130,8	45	106	109	113	122
Erkel	87,3	37	98	112	101	112
Bajza	88,3	29	94	97	104	100
Pethő	88,2	24	104	94	103	98
Vörösmarty	82,2	9	101	98	87	87
Felső erdősi	65,9	37*	103	91	94	93
Lovag	73,7	5	90	89	93	80

* Az iskolában a BM-dolgozók gyerekeiből szervezett osztályokban sok kerületen kívüli van, akik esetében szelekcióra nincs lehetőség.

A táblázat adatai között a létszám alakulásából az iskola fejlődésére, illetve sorvadására, rekrutációs bázisára és ezzel arányos szelekciós lehetőségeire vonatkozóan lehet következtetéseket levonni. A kerületen kívüli tanulók aránya is azt jelzi, hogy milyen fo-

kü válogatási lehetősége volt az intézménynek, és mennyire élt vele. Végül a három évfolyam – az 1994-ben végző nyolcadik osztályosok és az 1991-ben (még körzetek szerint) és az 1992-ben (a körzetek megszüntetése után) beiskolázott gyerekek – szüleinek státuszindexéből arra vonatkozó következtetések vonhatók le, hogy milyen pályát járt be az iskola az elmúlt időszakban a jobb státuszú tanulókért folyó versenyben, s milyen hatással volt erre a körzethatárok eltörlése.

Legfeltűnőbb a Hegedű utcai iskola tanulói létszámának alakulása, amely gimnáziumi tagozattal való bővülése révén és az általános iskola első osztályától meghirdetett két tannyelvű programjával, továbbá az ezt reklámozó új nevével (Terézvárosi *Két Tannyelvű* Általános Iskola és Gimnázium) tett szert előnyre a gyerekekért folyó versenyben. Ez az iskola a demográfiai apály ellenére növelni tudta tanulóinak létszámát (az adatokban nincsenek benne a gimnáziumi osztályok), kifejezetten az elitképzésre igyekezett szakosodni, amit a kerületen kívüliek magas aránya és a körzetét jellemző értéknél (106 %) jóval magasabb, kiugró státuszindexe (122 %) mutat. A körzethatárok eltörlését az intézmény arra használta föl, hogy elitiskola jellegét megerősítse.

A verseny két nagy vesztese a Felső erdőszori és a Lovag utcai iskola. Az előbbi létszáma a demográfiai folyamatokkal indokolhatóanál jóval nagyobb arányban csökkent, státuszindexe is tartósan a kerületi átlag alatti. Aligha független ettől a tényről (az alacsony státuszú szülői háttérből is fakadó csekély érdekérvényesítő képességtől), hogy az önkormányzat az oktatási kapacitás főlegének csökkentése érdekében ennek a 125 éves múltú iskolának a megszüntetését (az Erkel Ferenc iskolába beolvasztását) határozta el 1997-ben.

A Lovag utcai iskolát a kerület legalacsonyabb státuszú területén nem fenyegeti ugyan a megszüntetés veszélye, hiszen jól körülhatárolható vonzáskörzetében (a Bajcsy-Zsilinszky út–Andrássy út–Teréz körút háromszögében) egymagában áll, de az iskolának a körzeténél is rosszabb státuszindexe mutatja, hogy a magasabb státuszúak igyekeznek elvinni innen a gyermekeiket, és ezt a veszteséget az iskola kerületen kívüli gyerekekkel sem tudja pótolni, akiknek aránya itt a legalacsonyabb. Mindezek miatt ennek az iskolának is az átlagot meghaladó mértékben csökkent a létszáma. Az iskola zenei tagozata ma már nem jelent vonzerőt, s környezete, szociális összetétele, ennek megfelelő beiskolázási eredménye hosszú időre látszik kijelölni hátrányos helyzet a terézvárosi oktatási rendszerben.

Tagozat és szelekció

Már az eddigi adatokból is látható volt, hogy a helyzeti előnyök jó menedzseléssel, a fenntartónál történő lobbizással hogyan fokozhatók (Hegedű utca, Erkel Ferenc iskola), illetve a kedvezőtlen helyzetből elinduló iskolák hátrányai hogyan halmozódhatnak fel (Lovag utca, Felső erdőszor). Ebből a szempontból a legfontosabbnak az mutatkozott, hogy sikerült-e az iskolának idejében, másokat megelőzve vonzó profilt találni, illetve új tagozatokat, gimnáziumi évfolyamok indítását az önkormányzattal engedélyeztetni. Az iskolaválasztás okairól feltett kérdésekre adott szülői válaszok azt mutatják, hogy a legfontosabb szempont a tagozatok kínálata. Ezt – miként már láttuk – a szülők 31%-a jelölte meg, míg a lakóhelynek az iskolához való közelségét csak 20%-uk. A tagozatok fontosságát azért is hangsúlyoznom kell, mert azok nemcsak az iskolák közötti választás leg-erősebb szempontját, hanem az iskolák számára is az egymás közötti, valamint az intézményen belüli szelekciónak, vagyis a versenynek egyetlen legális, mégpedig a legfontosabb terepét jelentik. Ez indokolja, hogy a tagozatokról és az azokat választókról részletesebben is szóljunk.

A foglalkozási státuszok képviselőit, vagyis a megvalósult szelekciót az egyes tagozatok között a következő táblázat mutatja:

FOGLALKOZÁSI STÁTUSZOK ARÁNYA A TAGOZATOKON, %						
	fejlesztő (kis létszámú)	normál	művészeti (zenei és rajz)	nyelvi	számítás- technika	együtt
1991–1992						
N	40	358	101	140	–	639
alsó	58	24	18	5	–	21
középső	27	35	36	15	–	30
felső	15	41	46	80	–	49
index	157	217	228	275	–	228
index-%	69	95	100	121	–	100
1992–1993						
N	31	312	90	138	28	599
alsó	45	24	24	4	0	20
középső	45	36	29	11	18	29
felső	10	40	47	85	82	51
index	165	216	223	281	282	231
index-%	71	94	97	122	122	100

Érdemes megfigyelni, hogy a normál tagozatra járók státuszösszetétele még csak el sem éri a kerületi átlagot (a kerület státuszindexe 218, a normál tagozatoké 217 és 216 pont), és érzékelhetően (5–6%) elmarad az iskolák összes elsősének átlagától. Ez a szám beszédesen mutatja, hogy a kerületen kívüli, a státuszátlatot javító, megfelelő szűrésen átesett gyerekek nem a normál osztályok kedvéért jönnek Terézvárosba tanulni. Az ő státuszátlatuk 24%-kal haladja meg a kerületiekét. Őket a jobb státuszú VI. kerületi gyerekekkel együtt a nyelvi és számítástechnika tagozatokon találjuk meg, amelyek státuszátlatja jóval, 21–22%-kal meghaladja az iskolák átlagát. Azt pedig túlzás nélkül megdöbbenőnek lehet nevezni, hogy a kis létszámú (úgynevezett „fejlesztő” vagy korrekciós) osztályokban a kontraszelektált, nem értelmi fogyatékos, legfeljebb csak kisebb részképességgel vagy szocializációs nehézséggel küszködők szüleinek foglalkozási státuszátlatja 30%-kal (egy teljes képzettségi fokkal!) marad el az iskolák átlagától.

A Terézvárosban kimutatott szelekció jóval tútesz azon, amit *Ladányi János* és *Csanádi Gábor* a XVIII. kerületben 1973–1974-ben végzett kutatásuk során tapasztalt és leírt. Az akkori és ottani szelekciót az összehasonlítás kedvéért mutatom be. (7) Tanulságos összehasonlítani mind az intézmények közötti, mind a tagozatok közötti szelekció mértékét.

A következő táblázatok közül az első a még körzeti rendben 1991–1992-es tanévre beiskolázott terézvárosi gyerekek státuszösszetételét mutatja, a második a körzethatárok eltörlésekor (1992-ben) beiskolázottakét, míg a harmadik ugyanezt 18–19 évvel korábban, Budapest XVIII. kerületében.

FOGLALKOZÁSI STÁTUSZOK ARÁNYA AZ ÁLTALÁNOS ISKOLÁKBAN, % BUDAPEST, VI. KERÜLET					
1991–1992			N = 639 (első évfolyam)		
státusz:	alsó	középső	felső	index	index-%
Bajza	18	28	54	236	104
Felső erdősor	26	33	41	215	94
Derkovits	17	21	62	245	107
Lovag	18	51	31	213	93
Pethő	19	27	54	235	103
Erkel	24	22	54	230	101
Vörösmarty	31	40	29	198	87
Hegedű	12	19	69	257	113
együtt	21	30	49	228	100
1992–1993			N = 630 (első évfolyam)		
státusz:	alsó	középső	felső	index	index-%
Bajza	21	28	51	230	100
Felső erdősor	24	39	37	213	93
Derkovits	7	23	70	263	114
Lovag	37	42	21	184	80
Pethő	20	35	45	225	98
Erkel	9	25	66	257	112
Vörösmarty	31	38	31	200	87
Hegedű	5	10	85	280	122
együtt	20	30	50	230	100

FOGLALKOZÁSI STÁTUSZOK ARÁNYA AZ ÁLTALÁNOS ISKOLÁKBAN, % BUDAPEST, XVIII. KERÜLET					
1973–1974			N = 2028 (első évfolyam)		
státusz:	alsó	középső	felső	index	index-%
Darus	4	76	20	216	114
Kassa	17	75	8	190	100
Vörös Hads.	18	71	11	192	101
Vörösmarty	16	74	10	195	103
Állami ltp.	31	67	2	172	91
Szélső	24	74	2	178	94
Kisegítő	52	46	2	150	79
együtt	19	73	9	190	100

A táblázatokból látható, hogy a XVIII. kerületi szülők foglalkozási státuszátlagja jelentősen alacsonyabb volt, mint amilyen a terézvárosi (az indexszel kifejezve csak 190 a 228–230-hoz képest, ami a terézvárosinak csak 83%-a). Ez egyrészt az eltelt közel húsz év társadalmi változásaival, másrészt a külvárosi és a belvárosi lakosság társadalmi helyzete közti különbséggel magyarázható.

Ugyanezek a számok arról is szólnak, hogy miként hatott a körzethatárok feloldása a legrosszabb helyzetű Lovag utcai iskolára. Annak körzetében a státuszindex csak 10%-kal kisebb a terézvárosi átlagnál (197 pont), sőt az 1991–1992-es beiskolázáskor a felvettek átlaga ennél még jobb is volt (213 pont). A körzethatárok eltörlésének évében viszont ez az érték még a tizenkilenc évvel korábbi külvárosinál is alacsonyabb szintre zuhant, az ott mért 190 ponttal szemben 184 pontra, a terézvárosi átlag 80%-ára.

Az iskolák státuszátlagai közti különbség – a megfelelő kerület indexszázalékában kifejezve – Terézvárosban már ezt megelőzően is nagyobb volt, mint a XVIII. kerületben, de a körzethatárok eltörlése után ez a különbség, vagyis a szelekció erőssége jelentősen növekedett a XVIII. kerületi 23%-kal szemben az 1991. évi 26%-ról 42%-ra. Ennek az óriási növekménynek nagyobb részét a leszakadó, szelektálásra képtelen, sőt kontraszelektált Lovag utcai iskola mellett a szelektálásban élen járó Hegedű utcai („Két Tannyelvű”) iskola kiemelkedő státuszindexe (122 %) okozta. (8)

Ugyancsak erőteljesebb szelekció figyelhető meg Terézvárosban a XVIII. kerületihez képest a tagozatok között.

FOGLALKOZÁSI STÁTUSZOK ARÁNYA A TAGOZATOKON, % BUDAPEST, XVIII. KERÜLET					
1973–1974					
tagozat:	kisegítő	kis létszámú	normál	tagozatos	együtt
N	203	22	1342	249	1816
alsó	51,7	13,6	21,8	11,2	24,0
középső	46,3	86,4	72,4	74,3	69,0
felső	2,0	0,0	5,8	14,5	7,0
index	150,3	186,4	184,0	203,3	183,0
index-%	82,1	101,9	100,5	111,1	100,0

Míg a XVIII. kerület tagozatos és normál osztályainak státuszindexe közti különbség mindössze 11% volt (sőt a kis létszámú osztályok státuszösszetétele még jobb is volt a kerületi átlagnál, noha ott inkább kontraszelektált gyerekekre számítanánk), addig Terézvárosban a tagozatos és a normál osztályok státuszindexe közti különbség az 1991–1992-es tanévben 17% volt, az 1992–1993-as tanévben pedig már 19%. A terézvárosi szelekció fokát még inkább jellemzi, hogy a kis létszámú (úgynevezett „fejlesztő”) osztályok státuszátlagai a kerületi átlaghoz viszonyítva rosszabb (mindössze 69–71%), mint amilyen a XVIII. kerületi kisegítő iskolába helyezetteké volt (82%).

Továbbtanulási esélyek

A legtöbb szülőnek már a hatévesek beiskolázásakor is van elképzelése arról, hogy minek szánja gyermekét. Ez az elképzelés ekkor még általában nem konkrét foglalkozás megnevezésében ölt testet, hanem inkább abban, hogy milyen iskolázottsági szintet kívánó pályát szán a szülő a gyermekének. Ilyen értelemben a kérdőívre válaszoló szülőknek csak mindössze a 23%-a (88) nem alakította ki még elsőosztályos gyermekének jövőjével kapcsolatos elképzelését.

Közismert az az általános vágy, hogy a gyermek többre vigye, mint amit a szülő elért. Az viszont már nem magától értetődő – és érdeklődésre tarthat számot –, hogy ezt a szülők túlnyomó többsége a lehető legmagasabb iskolázottság útján reméli teljesíteni. Mégpedig annál inkább, minél magasabb magának a szülőnek a végzettsége.

MI LEGYEN A GYEREK VÉGZETTSÉGE?						
a szülő legmagasabb iskolai végzettsége*	a gyermek tervezett végzettsége (%)					
	általános iskola	szakmunkásképző	szakközépiskola	gimnázium	főiskola	egyetem
általános iskola	3,6	25,0	35,7	14,3	14,3	7,1
szakmunkásképző	0,0	1,9	25,9	5,6	31,5	35,2
gimnázium	0,0	0,0	10,0	8,0	34,0	48,0
főiskola	0,0	0,0	6,7	2,2	31,1	60,0
egyetem	0,0	0,0	2,4	1,2	4,9	91,5
együtt (N=259)	0,4	3,1	13,1	5,0	21,6	56,8

* Ha mindkét szülő a családban él, akkor a magasabb végzettségűé.

A válaszokból látható, hogy a szülőknek mindössze 3,5%-a szán gyermekének érettségivel alacsonyabb fokú végzettséget. Többségük pedig olyan iskolatípuson szeretné keresztüljuttatni gyermekét, amely (kellő alapműveltséget és nyelvi képzettséget nyújtva) egyetemi tanulmányokat tesz lehetővé – vagyis gimnáziumi továbbtanulását tervezik. Ennek a szülői várákozásnak az az általános iskola felel meg leginkább, mely elsősorban a továbbtanulásra, még inkább a gimnáziumi továbbtanulásra való felkészítést, az általános műveltség, különösen pedig a nyelvtudás megalapozását vállalja vagy ígéri. Az utóbbi különösen felértékelődött azóta, hogy a felsőoktatásban a diplomaszerezés követelményei közé beépült legalább két nyelvvizsga, viszont a felsőoktatás a nyelvszakokat kivéve kivonult a nyelvoktatásból. Ezért a nyelvoktatást magas óraszámú és magas szinten ígérő általános és középiskolákba való törekvés elemi erejűnek mondható. Láttuk, hogy ezekbe az iskolákba bekerülni a magasabb státuszúaknak van jó esélyük, akik így csekély befektetéssel megszerzik az állam által finanszírozott ingyenes nyelvtanítás egyedül hatékony szolgáltatásait (tagozatos és két tannyelvű képzés) az alacsonyabb státuszúak előtt; egyúttal megváltják a belépőt az ugyancsak állami finanszírozású felsőoktatásba. A magas státuszúak oktatási beruházása (korrepetitor, felvételi előkészítő, esetleg nulladik évfolyam megfizetése) ezáltal extraprofitot termel.

A szülők gyermekük pályájával kapcsolatos elképzelésének beteljesülése érdekében nemcsak azt várják az iskolától, hogy az megfelelő (tagozatos, elsősorban nyelvi) oktatást nyújtson gyermeküknek, hanem többségük azt is elvárja, hogy erre a pályára gyermeküket az iskolában is minél korábban, lehetőleg már a beiskolázáskor kiszemeljék, sőt elkülönítsék a kevésbé igyekvőnek, kevésbé tehetségesnek, netán deviánsnak tartott többitől. A szülőknek a korai szelekcióhoz való viszonyát a következő kérdésekre adott válaszokkal mérhetjük:

	fő	%
– A tehetségesek számára külön osztályokat kell nyitni, mert csak így bontakoztathatják ki képességeiket	218	58
– A tehetségesek számára nem szabad külön osztályokat nyitni, mert ez sérti a társadalmi igazságosságot	66	17
– Nem tudja eldönteni	93	25
– Legyen már első osztályban minél szélesebb választéka a tagozatos (zenei, nyelvi, sport stb.) osztályoknak, mert akkor lehetőség van az igény szerinti választásra	236	63
– Jobb lenne, ha kezdetben nem lennének tagozatos osztályok, hanem minden kisgyerek ugyanazt tanulná, hogy ne alakuljanak ki már korán különbségek a gyerekek között	108	29
– Nem tudja eldönteni	30	8

Láttuk, hogy az 1992-ben általános iskolába beíratott gyerekek szüleinek 96,5%-a legalább érettségi bizonyítvány megszerzését tűzte ki gyermeke céljául. Ez az elképzelés nem is áll messze a realitásoktól, hiszen a terézvárosi általános iskolákban 1994-ben végzetek 85%-a olyan középiskolában kezdte meg tanulmányait, amelyben érettségi bizonyítványt szerezhet (50% gimnáziumban, 35% szakközépiskolában). Az a remény viszont, amit a kisiskolások szülei táplálnak, hogy az általános iskolát még csak elkezdők közel 80%-a a főiskolát, sőt az egyetemet is el fogja végezni, már sokkal messzebb áll a valóságtól. Látszólag a szelekció majd csak az érettségi után történik meg (van, akit felvesznek a főiskolára-egyetemre, van, akit nem), a valóságban azonban már az általános iskola első osztályában meghatározó az, hogy ki melyik iskolába, még inkább milyen tagozatra kerül. Ezt bizonyítják azok az adatok, melyek a különböző iskolák és a különböző tagozatok beiskolázásának eredményességét mutatják. (9)

A beiskolázási index felhasználásával az egyes iskolákat és tagozatokat rangsorba lehetett állítani, sőt a kerületnek a továbbtanulásra való beiskolázásban mutatott eredményessége is összehasonlíthatóvá vált más kerületek, illetve Budapest és Magyarország megfelelő adataival:

A KÖZÉPFOKÚ BEISKOLÁZÁS EREDMÉNYE, 1994		
	beiskolázási index	index-%
1. Derkovits	268	115
2. Erkel	259	111
3. Hegedű	246	106
4. Bajza	230	99
5. Pethő	226	97
6. Vörösmarty	225	97
7. Lovag	222	95
8. Felső erdősor	207	89
VI. kerület	233	100
VII. kerület (1993)	190	82
II. kerület (1993)	243	104
Budapest (1994)	204	88
országos (1992)	171	73
ének-zenei tagozat	271	116
nyelvi tagozat	261	112
normál tagozat	208	89

A táblázat adatai egyrészt arról győznek meg, hogy Terézváros iskolái tiszteletreméltó eredményt mutathatnak fel azzal, hogy a továbbtanulásra felkészítő tevékenységük jóval meghaladja a fővárosi átlagot vagy a hasonló adottságú, szomszédos VII. kerület átlagát, sőt megközelíti a sokkal jobb szociális jellemzőkkel rendelkező II. kerület eredményeit. Másrészt ezek az adatok is igazolják, hogy a gyermek továbbtanulásának lehetőségét erőteljesen befolyásolja, hogy melyik iskolában, illetve melyik tagozaton járta ki az általános iskolát. Ez pedig szoros összefüggésben áll a szülő foglalkozási státuszával. Az 1994-ben végzett évfolyam beiskolázási indexe és státuszindexe, tehát a továbbtanulásra való felkészítés eredményessége és a szülő társadalmi helyzete iskolánként egymás mellé állítva, kísérteties párhuzamosságot mutat:

A KÖZÉPFOKÚ BEISKOLÁZÁS EREDMÉNYE ÉS A SZÜLŐK FOGLALKOZÁSI STÁTUSZA, 1994		
	beiskolázási index	státuszindex*
1. Derkovits	268	268
2. Erkel	259	263
3. Hegedű	246	257
4. Bajza	230	227
5. Pethő	226	220
6. Vörösmarty	225	230
7. Lovag	222	210
8. Felső erdősor	207	214
VI. kerület	233	235
ének-zenei tagozat	271	269
nyelvi tagozat	261	259
normál tagozat	208	211

* A státuszokról a táblázatot l. a 10. jegyzetben!

A tagozatok között a foglalkozási státusz rangsorában kis előnnyel ekkor még az ének-zenei tagozat vezetett a nyelvi tagozat előtt, aminek az a magyarázata, hogy nyolc évvel 1994 előtt általában még csak az ének-zene tagozatos osztályok indultak első évfolyamtól, a korai szelekcióban érdekelt társadalmi elithez tartozó szülők ezért előszeretettel írták oda gyermeküket, anélkül, hogy zenei pályára szánták volna. Mikor viszont a szelekció új lehetőségei még hasznosabbnak ígérkező formákban jelentek meg (nyelvi és számítástechnikai tagozatok), a zenei tagozatok népszerűsége és ennek megfelelően státuszösszetételük indexe csökkenni kezdett. Az 1994-ben végzeteké, vagyis az 1986-ban beiskolázottaké 269, az 1991-ben felvetteké 228, az 1992-ben felvetteké pedig már csak 223 pont volt, a kerületi átlag százalékában kifejezve a 115–100–97 számsor mutatja a népszerűség csökkenését, megközelítve a normál tagozatú osztályok státuszátlagát (94%), és jócskán elmaradva a nyelvi és a számítástechnikai tagozatok átlagától (122–122%).

A tagozatok népszerűségének változásával párhuzamosan nőtt vagy csökkent egy-egy státuszréteg bekerülési esélye. Annak esélye, hogy az alsó státuszú szülő gyereke nyelvtagozatra kerüljön, 1986-ban kezdett tanulmányok esetén nem egészen há-

romszor, 1991-ben hétszer, 1992-ben (a körzetmentes beiskolázáskor) pedig már nyolcszor volt kisebb, mint a felső státuszhoz tartozó társainak. Ezenközben ugyanezeknek az alsó státushoz tartozó gyermekeknek hihetetlen mértékben megnőtt az esélyük arra, hogy zenei tagozatra kerüljenek. Az 1994-ben végzettek között (vagyis az 1986-ban beiskolázottak között) a zenei tagozaton még egyáltalán nem találunk alsó státuszút, a felső státuszú gyerekek pedig másfélszeresen felülreprezentáltak. 1991-ben viszont az alsó és a felső státuszúak zenei tagozatra kerülésének esélye majdnem azonos, majd 1992-ben már a felső státuszúak csekély alulreprezentáltsága figyelhető meg. Ez a változás – párhuzamosan az alsó státuszúaknak a felső státuszúak térnyerése miatti kiszorulásával a nyelvi tagozatokról – mindenben igazolja *Pierre Bourdieu* megállapítását, aki az oktatásban való részvételt sajátos tőkebefektetésként értelmezve rámutatott, hogy elegendő tőke és informáltság híján „a legnincstelenebbek mindig elkésve találják meg a jó megoldást (intézményeket, tagozatokat, választható tárgyakat, szakirányt stb.), akkor, amikor az már mindenképpen elértéktelenedett, ha másért nem, hát épp azért, mert számukra is hozzáférhetővé vált.” (11)

Jegyzet

(1) A döntés hatásvizsgálatára az önkormányzattól a személyes kutatói érdeklődéssel jelentkező *Csorba József*, a Bárczy Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola szociológusa kapott megbízást. Köszönettel tartozom neki, hogy az adatokat rendelkezésemre bocsátotta, hozzájárult publikálásukhoz, illetőleg hogy lehetővé tette számomra, hogy az ELTE Szociológiai Intézetében folytatott tanulmányaim keretében szakdolgozatot írjak belőlük. Munkámban őt – aki *Szabad iskolaválasztás Terézvárosban* címmel maga is megfogalmazta kutatási jelentését a megrendelő önkormányzat számára – társszerzőnek tekintem. Nem hallgathatom el az olvasó előtt azt sem, hogy a Terézvárosi Polgármesteri Hivatal oktatási és művelődési igazgatóságának egykori vezetőjeként jelentős részem volt a körzethatárok eltörlésének előkészítésében és végrehajtásában.

(2) A kerületen kívülieknek nem kellett jelentkezési lapot kitölteniük, őket az első helyen felvettek között szerepeltetem. Ők elvben csak a kerületi gyerekek elhelyezése után nyerhettek felvételt, de ez közel sem jelentette azt, hogy a kerületi gyerekek különösebb előnyt élveztek az iskola- vagy tagozatválasztáskor. A garancia csak arra vonatkozott, hogy valamelyik kerületi iskola – lehetőleg kinek-kinek a lakóhelyéhez közelebb esők közül – a gyermeket felveszi. Ez a garancia az önkormányzat feladatellátási kötelezettségéből fakadt.

(3) A gyerekek társadalmi státuszának legfontosabb és egyúttal el is érhető mutatójaként szüleik foglalkozási státuszát használok, három státuszcsoporthot különböztetve meg:

- alsó: munkanélküliek, segéd- és betanított munkások;
- középső: szakmunkások, középfokú végzettséget igénylő szellemiek;
- felső: értelmiségiek, vezetők és középvezetők, vállalkozók.

(4) A foglalkozási státuszhelyzetet egy indexszel tettem mérhetővé, melyet úgy képeztem, hogy az alsó státushoz 1, a középsőhöz 2, a felsőhöz 3 értéket rendeltem. Így módon az iskolák körzetei – státuszösszetételük alapján – rangsorba állíthatók. A státuszösszetétel indexét százalékban is kifejeztem, 100-nak véve a kerületi átlagot.

(5) Sajnos, nem rendelkezem adatokkal azokról a terézvárosi gyerekekről, akik más kerületben választottak iskolát. Csak annyit lehet valószínűsíteni, hogy többségük a jobb státuszú családokban él, és azt lehet tudni a népesség-nyilvántartási adatokból, hogy számuk valamivel kevesebb, mint ahány nem VI. kerületi gyereket a terézvárosi iskolák felvettek. Terézváros oktatási kínálatának vonzása tehát valamivel erősebb, mint a környező kerületeké.

(6) Dolgozatomban nem foglalkozom az évekkel korábban gimnáziumi tagozattal bővült Szinyei Merse Pál Általános Iskolával, mely a tárgyalt időszakban már nem vett fel első osztályosokat.

(7) LADÁNYI JÁNOS–CSANÁDI GÁBOR: *Szelekció az általános iskolában*. Gyorsuló idő, Magvető Könyvkiadó, Bp. 1983. – A terézvárosi adatokkal való összehasonlíthatóság érdekében az általuk alkalmazott nyolc foglalkozási státuszt besoroltam a dolgozatomban használt alsó, középső és felső státuszcsoporthba (alsó státuszúak: betanított és segédmunkások; középső státuszúak: szakmunkások, közvetlen termelésirányítók, egyéb szellemi és egyéb foglalkozásúak; felső státuszúak: vezető állásúak és értelmiségiek), így lehetővé vált összehasonlítható státuszindex képzése is. Szerencsés, hogy Ladányi és Csanádi nem az akkortájt szokásos, de mind akkor, mind ma a társadalom leírására alkalmatlan „fizikai–szellemi–egyéb” kategóriahármas szerint vették fel és elemezték adataikat. Ez a korabeli szakirodalomban szinte egyedülálló módon teszi lehetővé az összehasonlítást a két évtizeddel későbbi terézvárosi adatokkal, amit dolgozatomban részletesen el is végeztem.

(8) Az összehasonlításban figyelmen kívül hagytam a XVIII. kerületi kisegítő iskolát, mert Terézváros ilyen intézményt nem tart fenn, az enyhén értelmi fogyatékos – vagy annak nyilvánított – terézvárosi gyerekek isko-

láztatását más kerületek intézményei végzik, és róluk nincsenek adataim. A legalacsonyabb státuszösszetétel egyébként valószínűleg közöttük volna megfigyelhető.

(9) Ezúttal is éltem az indexképzés lehetőségével, melynek segítségével mérhető az iskolák és a tagozatok eredményessége a középfokú továbbtanulásra való felkészítésben. Oly módon képeztem a „beiskolázási index”-et, hogy az egyes iskolatípusok között rangsort tételtem, és 3 pontot rendeltem a gimnáziumban, 2 pontot a szak-középiskolában, 1 pontot a szakmunkásképző és szakiskolában továbbtanulókhoz, végül 0 pontot a nem tanulókhoz (és ismeretlenekhez). Ezt a rangsort a későbbi, felsőfokú továbbtanulás várható esélye indokolja. Az így kapott összes pontszám osztva a végzettek számával adja a beiskolázási indexet, amit %-ban is kifejeztem (a kerületi átlag a 100%).

(10)

A SZÜLŐK FOGLALKOZÁSI STÁTUSZA, 1994 (A 8. OSZTÁLYT VÉGZETT TANULÓK %-ÁBAN)					
	alsó	középső	felső	index	%
Bajza	14	46	40	227	97
Felső erdősor	16	55	30	214	91
Derkovits	2	27	70	268	114
Lovag	24	42	34	210	89
Pethő	14	53	33	220	94
Erkel	4	30	66	263	112
Vörösmarty	10	51	40	230	98
Hegedű	9	25	66	257	109
kerület	12	42	46	235	100
zenei tagozat	0	31	69	269	115
nyelvi tagozat	6	28	66	259	110
normál tagozat*	19	51	30	211	90
együtt*	12	40	48	236	100
					N
					94
					83
					44
					59
					66
					80
					73
					76
					575
					68
					175
					260
					503

* Adathiány miatt a Vörösmarty Mihály Általános Iskola tanulói nélkül.

(11) BOURDIEU, PIERRE: *Az osztályok pályája és a valószínűségi okság.* = *A társadalmi egyenlőtlenségek újtermelődése.* Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1978, 250. old.